

קביעת החכם צבי – קבלת חז"ל או הערכה מדעית?

הרב מרדכי הלפרין

החכם צבי בתשובה¹ דן בשאלה הנוגעת להלכות טריפות. נושא הדיון היה ... תרנגולת בריאה, שלאחר שחיטתה לא מצאו את הלב, השאלה היתה האם התרנגולת חסרת הלב מותרת באכילה או אסורה כדין טריפה. החכם צבי קבע שהתרנגולת כשירה ומותרת באכילה, משום שאין לנו ספק שהיה לה לב משום שלא יתכנו חיים ללא לב, ולכן בוודאי נעלם הלב אחרי שחיטתה בדרך זו או אחרת. במהלך הוכחותיו שלא ייתכנו חיים ללא לב, הוא קובע

"שאין החיות תלוי אלא בלב, כי בזה לא נחלק אדם מעולם"².

וכדי ליישב את הקושי מכך שהסימן קובע המוות הוא הפסקת הנשימה ולא דום לב, הוא נותן תשובה המבוססת על שני עקרונות:

1. "טעם היות ענין החיים תלוי בנשימת החוטם הוא משום שדרך החוטם יוצא האויר החם מן הלב ונכנס בו אויר קר לקרר הלב, ואם אין לב – אין נשימה."³
2. אמנם "הנשמה משכנה בלב, אלא דלפעמים אף שהנשמה עדיין תוך הלב, אין הדפיקה ניכרת בליבו, רצה לומר: מבחוץ על החזה מחמת רוב חולשה והלב הוא חבוי תחת החזה ואין הדפיקה נראית מבחוץ על גב החזה כיוון שהדפיקה חלושה היא מבפנים. אבל הנשימה היוצאה מן הלב דרך הריאה היא ניכרת כל עוד שהלב חי, ודבר ברור מאוד שאין נשימה אלא כשיש חיות בלב, שממנו ולצורכו היא הנשימה."⁴

1. שו"ת חכם צבי, סי' עז, מובא לעיל עמ' 76-91.

2. שו"ת חכם צבי, שאלה עז, סוף ד"ה מה שהביא מס' שערי שמים.

3. שם, ד"ה וכן כתב הראב"ע.

4. שם, סוף ד"ה ומשנתו.

העיקרון הראשון הוא עיקרון מהותי, הקובע שפעילות הלב בלבד מגדירה חיים, ורק בהעדרה ניתן לקבוע מוות. מכאן מתחייב שהנשימה מהווה סימן חיים אך ורק משום שהיא מהווה הוכחה לפעילות הלב בתוך הגוף.

העיקרון השני הוא עיקרון טכני ביסודו, לפיו סימן העדר הנשימה הינו סימן רגיש יותר מאשר העדר שמיעת קולות הלב בהאזנה מבחוץ. אם ההלכה מקבלת את העיקרון הראשון – משמעות הדבר שלא ניתן לקבוע מוות בעוד הלב פועם, שכן פעימת לב קובעת חיים על פי ההגדרה. העיקרון השני אינו עומד, בהכרח, בסתירה לאפשרות קביעת מוות בעוד הלב פועם, אם כי הוא משמיט את הראיה העיקרית מהגמרא לחשיבות הבלעדית של הפסקת נשימה סופית כסימן מוחלט למוות⁵.

הכרעת הדין תלויה במידה רבה בהגדרת התוקף ההלכתי של העיקרון הראשון בחכם צבי. אם עיקרון זה⁶ מקורו **בקבלת חז"ל** – הוא מחייב ללא עוררין⁷. לעומת זאת אם מקורו **בהערכה המדעית** שרווחה הימי החכם צבי (ובימי מחברי הספרים אותם הוא ציטט), והחכם צבי השתמש בידע המדעי של תקופתו כדי להוכיח את נשוא הדיון בתשובה, שלא ייתכנו חיים ללא לב, אזי גם אם מסקנה טריוויאלית זו כשלעצמה מקובלת כיום על הכל, אין הכרח הלכתי לקבל את **העיקרון** המדעי בו השתמש החכם צבי. הדבר נכון במיוחד אם המידע הרפואי של היום מצביע במידה רבה דווקא על מרכזיותו של המוח הכולל את מרכז הנשימה, שהוא, ולא הלב, מפעיל ישירות את שרירי הנשימה.

בנקודה זו קיימים עדיין חילוקי דעות⁸, ובהם תלוי במידה רבה הויכוח ההלכתי על נושא השתלות הלב.

5. להלן עמ' 94-96. כשיטת החכם צבי משמע גם בדברי הרב פיינשטיין, אג"מ, יו"ד ח"ב, סי' קמו, ד"ה אבל ברור: "ואית לנו הסימן חיות רק ע"י החוטם אף שלא הוא הנותן ענין הנשימה, משום שאין אנו מכירים היטב בלב ובטבור וכ"ש שאין מכירים במוח, וכוונת הקרא דנשמת רוח חיים באפיו וכו' אלא רוח חיים שאנו רואים איכא באפיו אף שלא נראה באברים הגדולים אברי התנועה וגם אחד שלא ניכר גם בדפיקות הלב ולא ניכר בטבור שלכן נמצא שלענין פקוח הגל בשבת תלוי רק בחוטם, וכו'. ובהחכם צבי כותב שפעמים אי אפשר לשמוע דפיקת הלב מפני שהלב תחת החזה ומרוב חולשה אי אפשר להכיר אם עודנו בחיים וכו'" עכ"ל.

6. המסתמך גם על מובאות מדברי הראב"ע, הכוזרי, הרמב"ם במורה.

7. כל זמן שלא יימצאו חולקים בני סמכא על עצם דברי החכם צבי.

8. ראה: פרופ' אברהם שטינברג, קביעת רגע המוות והשתלת לב, ד"ח מיוחד לחברי ועדת ההשתלות של הרבנות הראשית לישראל, תשרי תשמ"ז. א. שטינברג, קביעת רגע המוות, סקירת עמדות, להלן עמ' 195-204; הרב שמואל הלוי וואזנר, מכתב על איסור השתלת לב, ספר אסיא ז', עמ' 163-165 (להלן עמ' 217-219); הרב א.י. וולדינברג, באיסור השתלת לב וכבד מאדם לאדם, להלן עמ' 205-216; הרב ד"ר מ. הלפרין, גילויי דעת תורה בעניין מיתת המוח, להלן עמ' 265-273.